

УДК (UDC) 94 : 316.36] (477) «1941/1944»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2024.3\(47\).746](https://doi.org/10.33782/eminak2024.3(47).746)

MARRIAGE PRACTICES AND FAMILY LAW IN NAZI-OCCUPIED UKRAINE OF 1941-1944

Volodymyr Ginda¹, Oleksandr Lysenko²

Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

¹ e-mail: ginda@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8373-148X>

² e-mail: olysenko555@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to analyze the changes in family law introduced by the German administration in the Reichskommissariat Ukraine and highlight the motivation of marital relations of the local population during the occupation period of 1941-1944 and their role in survival strategies in the conditions of the occupation reality.

The scientific novelty is in determining the place and role of marriage practices in the Nazi-occupied territories of Ukraine, which, in the system of survival strategies and adaptation of the local population to the Nazi 'new order', were used to circumvent the laws and regulations of the new government; as well as in the scientific reconstruction of the occupation legal field, which regulated marital and family relations. The research *methodology* is based on the theoretical insights of the leading scientific schools of military anthropology, social history, and gender studies, interdisciplinary techniques, as well as the appropriate terminological apparatus.

Conclusions. Despite the extremely difficult circumstances of the war and occupation, the civilian population of the Ukrainian lands captured by the Wehrmacht and its allies tried to adapt to new challenges and establish everyday life. Intimate relationships and marriages took place in the society of that time, new families were formed, and children were born. With the aim of codifying gender relations and regulating social conditions, the German occupation administration, relying on Soviet legislation, formed a regulatory legal field designed to regulate marital and family relations in the local community. The regulations, adapted to military reality, were aimed at codifying the specified sphere: official registration of marriage, family relations, fixing the obligations and rights of spouses during family life and after divorce, establishing sanctions for violations of current legislation, etc. The nature of the war and the occupation regime caused the mass use of the institution of marriage as a means of survival, avoiding oppression and repression, being taken to work in Germany, and obtaining protection and material wealth. At the same time, life situations related to such a delicate sphere as intimate relationships often went beyond legal norms, causing personal dramas and even tragedies.

Keywords: World War II, German occupation, Reichskommissariat Ukraine, marriage and family relations, regulatory and legal regulation, sanctions

ШЛЮБНІ ПРАКТИКИ ТА СІМЕЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В ОКУПОВАНІЙ НАЦИСТАМИ УКРАЇНІ 1941-1944 РР.

Володимир Гінда¹, Олександр Лисенко²

Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

¹ e-mail: ginda@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8373-148X>

² e-mail: olysenko555@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються зміни у сімейному праві, запроваджені німецькою адміністрацією в райхскомісаріаті «Україна» та висвітлюється мотивація шлюбних відносин місцевих мешканців у період окупації 1941-1944 років та їх роль у стратегіях виживання в умовах окупаційної дійсності.

Наукова новизна статті полягає у визначенні місця та ролі шлюбних практик на окупованих нацистами територіях України, які у системі стратегій виживання й адаптації місцевого населення до нацистського «нового порядку» використовувалися для обходження законів і постанов нової влади, а також науковій реконструкції окупаційного правового поля, яким регулювалися шлюбно-сімейні стосунки.

Методологія дослідження базується на теоретичних напрацюваннях провідних наукових шкіл воєнної антропології, соціальної історії та гендерних студій, міждисциплінарних прийомах, а також відповідному термінологічному апараті.

Висновки. Незважаючи на вкрай складні обставини війни та окупації, цивільне населення захоплених Вермахтом і його союзниками українських земель намагалося пристосуватися до нових випробувань і налагодити повсякденне життя. У тогочасному соціумі мали місце інтимні стосунки, шлюби, склалися нові родини, народжувалися діти. З метою впорядкування гендерних відносин і регулювання громадських станів німецька окупаційна адміністрація, спираючись на радянська законодавство, сформувала нормативно-правове поле, покликане регулювати шлюбно-родинні відносини у місцевому соціумі. Адаптовані до воєнної дійсності приписи спрямовувалися на впорядкування вказаної сфери: офіційного оформлення шлюбу, родинних стосунків, фіксації обов'язків і прав подружжя під час сімейного життя та після розлучення, встановлення санкцій за порушення діючого законодавства тощо. Характер війни та окупаційного режиму спричинив масове використання інституту шлюбу як засобу виживання, уникнення утисків і репресій, вивезення на роботу до Німеччини, отримання захисту та матеріального статку. Водночас життєві ситуації, пов'язані з такою делікатною сферою, як інтимні стосунки, часто виходили за рамки правових норм, що спричиняло особисті драми і навіть трагедії.

Ключові слова: Друга світова війна, німецька окупація, райхскомісаріат «Україна», шлюбні та сімейні відносини, нормативно-правове регулювання, санкції

Вступ

Інтимні стосунки, створення сім'ї та народження дітей не надто в'яжуться з воєнними екстремами, зокрема періодом німецької окупації 1941-1944 рр., коли людям доводилося жити в умовах страху поряд зі смертю та постійними думками про виживання. Але архівні джерела, спогади учасників тогочасних подій та окупаційна преса свідчать, що це явище було доволі поширеним на окупованих територіях. Виникає питання, як це пояснити? Очевидно, значну роль тут відіграє людська природа, якій властиво прилаштовуватися до різних негараздів

і намагатися продовжувати життя в усьому його розмаїтті. Війна та страх загинути загострюють людські почуття й емоції, бажання відгородити себе від страшних реалій, отримавши діаметрально протилежні позитивні відчуття захищеності, турботи, значимості для когось. Не варто забувати і про мотивації, пов'язані з продовженням свого роду, яке також загострюється війною. Але окрім цих причин одруження в окупації також було стратегією та практикою, які диктувалися суто прагматичним, можливо десь і цинічним, бажанням вижити.

Метою розвідки визначено характеристику гендерних стосунків на окупованих теренах України та способи їх регулювання німецькою адміністрацією. Автори ставили перед собою *завдання* розглянути різні практики інтимних контактів і шлюбів, поширені у підкупаційному соціумі; схарактеризувати запроваджене нацистами шлюбне законодавство; показати, до яких санкцій вдавалася влада стосовно порушників існуючих приписів.

Джерельну базу дослідження сформували корпус его-документів, отриманих під час польових досліджень, в яких розкриваються особливості гендерних відносин у добу німецької окупації, а також німецькі нормативно-правові акти, покликані регулювати шлюбно-сімейні стосунки в умовах «нового порядку». Поєднання вказаних емпіричних масивів створило підстави для стереоскопічної реконструкції цього сегменту повсякденного життя в умовах війни та окупації.

Методологія. Розвідка виконана у полідисциплінарному полі, що охоплює інструменти наукового пошуку соціальної, гендерної, усної історії, воєнної антропології, історії повсякдення, соціальної психології, правознавства. Людина у системі координат воєнних екстрем і суспільних катаклізмів завжди постає перед екзистенційними, чи, як мінімум, доленосними викликами та складним вибором моделей поведінки у кожному конкретному випадку. За таких умов вивчення мотиваційних чинників і стратегій виживання неможливе у жорстких рамках позитивістського історіописання та потребує комбінації пошукових і аналітичних процедур. Макро-історичні підходи виявляються малопродуктивними для пояснення механізмів функціонування соціального організму й окремих індивідів. Це диктує необхідність апеляції до мікроісторичних прийомів наукового пізнання, завдяки яким у центр історичного дослідження переміщується людина. Одним з креативних засобів реконструкції складних, неоднозначних явищ підкупаційної дійсності 1941-1944 рр. є усна історія. За словами одного з авторитетів у цій сфері П. Томпсона, «усна історія – це історія, вибудована довкола людей... Вона надає засоби радикальної трансформації соціального змісту історії»¹.

Завдяки польовим дослідженням було акумульовано певний масив его-джерел, що створюють підстави для осмислення вказаної проблематики крізь призму особистого досвіду людей, які пережили німецьку окупацію. У свою чергу таке емпіричне підґрунтя у поєднанні з офіційними нормативно-правовими актами забезпечує стереоскопічну візію такої делікатної сфери людської комунікації як інтимні та сімейно-шлюбні стосунки.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Окреслена тема дотепер не стала предметом спеціального зацікавлення

¹ Thompson P. The Voice of the Past: Oral History. *The Oral History Reader*/ Ed. Robert Perks and Alistair Tomson. London-New York: Routledge, 1998. P. 28

вітчизняних істориків. Вона переважно представлена фрагментарно у працях дослідників періоду німецької окупації, які, торкаючись цього питання, трактують реєстрацію шлюбів як один із аспектів окупаційного повсякдення. Єдине, що трактується ними однозначно, це той факт, що чимало одружень були до середини 1942 р. за розрахунком. Так, нідерландський історик Карел Беркгоф² та український Сергій Стельникович³ у своїх монографіях, які стосуються життя в окупованій Україні, зазначають, що шлюби нерідко укладалися жінками з метою врятувати радянських військовополонених. На початку окупації жінці достатньо було надати документ про одруження (зазвичай вони були фіктивними) і полоненого відпустили додому з табору. Американська дослідниця Венді Лауер у своїй роботі «Творення нацистської імперії та голокост в Україні»⁴ наводить факти порятунку українських жінок від робіт у Німеччині їх коханцями – німецькими офіцерами, з якими їм приходилося співмешкати аби уникнути поїздки до Райху. Одним з небагатьох науковців, який бодай побіжно спробував комплексно розглянути цю проблематику на прикладі життя міського населення окупованого Харкова, є Анатолій Скоробагатов⁵. Він звернув увагу на використання шлюбу в окупації як однієї з практик виживання. На прикладі харків'ян показав як збільшувалася динаміка одружень після різних приписів «нової влади», які не стосувалися одружених людей. Зокрема, заборони відправляти остарбайтерами одружених людей і жінок, що мали дітей.

Проблема шлюбно-сімейних правовідносин запроваджених нацистами на окупованих територіях України певною мірою знайшла своє відображення у науковій літературі присвяченій правовому та судовому законодавству окупаційної адміністрації райхскомісаріату «Україна». До аналізу запровадженої «ною владою» нормативно-правової бази інституту шлюбу вдавався Олексій Гончаренко⁶. Дослідник розкрив питання одруження, розлучення, обов'язків подружніх пар згідно окупаційного правопорядку. Вказав, хто мав права на шлюб, а кому він був заборонений гітлерівцями, через аналіз тогочасної судової системи показав різні види покарань за

² Беркгоф К.К. Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою / Пер. з англ. Т. Цимбал. Київ: Критика, 2011. 455 с.

³ Стельникович С.В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941-1944 рр.). Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2015. 592 с.

⁴ Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / Пер. з англ. С. Коломіяця, Є. Ровного. Київ: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. 368 с.

⁵ Скоробагатов А.В. Харків у часи німецької окупації (1941-1943). Харків: «Прапор», 2006. 376 с.

⁶ Гончаренко О.М. Інститут шлюбу в системі сімейного законодавства окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна»: аналіз нормативно-правової бази (1941-1944 рр.). *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький. 2009. Вип. 22. С. 181-187; Гончаренко О.М. Повсякденне життя місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» у контексті функціонування окупаційної системи цивільних судів (1941-1944 рр.). *Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф.*, (м. Переяслав-Хмельницький, 5-6 жовтня 2012 р.). Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 99-105; Гончаренко О.М. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941-1944 рр.). Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 600 с.; Гончаренко О.М., Лисенко О.Є., Першина Т.С. Система управління окупованими територіями України. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття: Історичні нариси*. Кн. 1. Київ: НВП «Видавництво "Наукова думка", НАН України», 2010. 735 с.

порушення кимось із подружжя своїх обов'язків і навів приклади найбільш поширених судових справ у процесах розлучення. Також до побіжного аналізу сімейно-шлюбного законодавства у своїх роботах з точки зору правового та судового поля нацистів вдавалися М. Куницький⁷, А. Іваненко⁸, Н. Колісник⁹.

ЗМІНИ У ШЛЮБНО-СІМЕЙНОМУ ПРАВІ ЗА «НОВОЇ ВЛАДИ»

Успішна військова кампанія Німеччини проти СРСР дала змогу в 1941 р. окупувати значну частину України. Прагнучи якісніше експлуатувати й управляти загарбаними землями, нацисти створили в Україні кілька адміністративно-територіальних утворень. У результаті місцеве населення потрапило на кілька років під управління нацистського режиму. У рамках «нового порядку» на українських територіях запанували нові закони за зразком діючих у Німеччині, але з урахуванням місцевих особливостей. Гітлерівці намагалися регламентувати всі сфери життєдіяльності українців, зокрема й інститут шлюбу. Адже навіть в умовах окупації люди намагалися якось жити, прилаштовувалися до нових реалій, і будували плани на майбутнє, закохувалися, одружувалися, народжували дітей. «Нова влада», взявши за основу радянське шлюбне законодавство, все ж у багатьох аспектах змінила його.

Офіційно питання шлюбно-сімейного права перебували у компетенції підкупаційних органів управління, але ретельно контролювалися нацистською адміністрацією. У райхскомісаріаті «Україна» Ерїх Кох 11 травня 1942 р. видав постанову, яка регулювала шлюбне законодавство. У повному обсязі її текст опублікувала київська газета «Нове українське слово» на початку липня 1942 р. під заголовком «Нове шлюбне право на Україні»: «Виданою 11 травня ц. р. Райхскомісаром України постановою регулюється важливе для людності нашої країни питання про шлюбне право. Нова постанова кладе край безглуздій «правотворчості» большевицької влади. Закон має два розділи: про вступ у шлюб і про розлучення. За першим вступати в шлюб можуть чоловіки, починаючи з 18 років, і жінки, які мають повних 16 років. При цьому застерігається, що особи, нездатні до самостійної праці, тобто неспроможні забезпечити майбутнє нової родини, одружуватися не можуть. Спірні питання щодо останнього випадку розв'язуються судовим порядком. Шлюби між особами, спорідненими по прямій висхідній і низхідній лініях, цілком заборонені, рівно як і шлюби між єдинокровними чи одноматірними братами і сестрами. Кожний повторний шлюб може бути взятий лише після проведеного в установленому законом порядку розірвання попереднього шлюбу. Моментом, що визначає вступ у шлюб, є заява обох сторін, перед бюро записів актів громадського стану про своє бажання і

⁷ Куницький М.П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Київ: ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.

⁸ Іваненко А.О. Особливості здійснення цивільного процесу в Райхскомісаріаті «Україна»: аналіз судової практики (1941-1944 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2019. Вип. 2 (41). С. 20-31; Іваненко А.О. Нормативно-правове врегулювання цивільних правовідносин місцевого населення в райхскомісаріаті «Україна»: аналіз законодавчої бази (1941-1944 рр.). *Молодий вчений*. 2020. № 1 (77), січень. С. 152-157.

⁹ Колісник Н.І. Зміни громадянського статусу особи в практиці роботи місцевих судових установ на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2014. Вип. 2, ч. 3. С. 61-65.

згоду одружитися. Бюро записів актів цивільного стану організується в кожному районі. За його діяльністю наглядають шеф району і гебітскомісар. Шлюби, взяті з порушенням наведених вище правил, недійсні; при цьому недійсність ця мусить бути встановлена судовим порядком. Питання про недійсність шлюбу може бути порушене державними органами або одним з одружених. Крім того, це питання може бути порушене й дружиною від першого шлюбу, коли другий шлюб узятий без розірвання першого»¹⁰.

У грудні 1942 р. аналогічна інструкція була видана румунською владою на території «Транснестрії»¹¹.

Запроваджувався церковний шлюб, який за радянської влади заборонявся. Німці дали дозвіл на функціонування релігійних громад на окупованих територіях СРСР, тому сільські та міські жителі користувалися ним. Але церковний обряд дозволялося проводити лише після взяття офіційного шлюбу. Ті ж, хто взяв церковний шлюб до офіційного, мали сплатити 1,5 тис. крб. штрафу¹², разом із парами за проведення вінчання штрафувалися або ув'язнювалися і священники¹³. Виняток становили особи, які за станом здоров'я не могли чекати укладання офіційного шлюбу¹⁴.

Окупанти також чітко регламентували стосунки місцевого населення з німцями та румунами. Так, застерігалось, що райхс- і фольксдойче підлягають німецьким законам, які «не дозволяють брати шлюб з особами неарійського походження»¹⁵. Румунським працівникам адміністрації та військовим також заборонялося одружуватися на представниках місцевого населення. Виняток становили тільки випадки, коли чоловіки чи жінки могли довести свою румунську національність¹⁶.

Категорично виключалася можливість одружуватися з євреями особам неєврейської національності. Діти, які були народжені у такому шлюбі, вважалися позашлюбними, а одруження недійсним¹⁷.

За новим законодавством шлюб визнавався дійсним тільки тоді, коли він реєструвався за всіма вимогами. А ось підготовка до одруження передбачала кілька етапів. Передусім, бажаючи одружитися подавали відповідну заяву до відділу запису актів. Вже там проводилася перевірка документів, і якщо молодята до заяви не долучали документів або викликали підозру у завідувача РАЦСу, то отримували відмову. Таким чином, біженці – особи, які не проживали постійно на певній території та не мали документів, не могли одружитися. Передбачалося, що такий захід не дасть змоги радянським агентам «розчинятися» серед населення¹⁸.

¹⁰ О. Л. Нове шлюбне право України. *Нове українське слово*. 1942. № 153. 5 липня. С. 3.

¹¹ Інструкція по заключению и расторжению браков в Транснестрии. *Молва*. 1942. № 13, 15 декабря. С. 4.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 20177. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 45-47.

¹³ Життя в окупації. Славута і Славутчина в 1941-1943 рр. Збірник документів / упорядкування, передмова та коментарі В.Г. Берковського. Київ-Хмельницький: Поліграфіст-2, 2014. С. 109.

¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 20177. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 45.

¹⁵ О. Л. Нове шлюбне право України... С. 3.

¹⁶ Інструкція по заключению и расторжению браков в Транснестрии... С. 4.

¹⁷ О. Л. Нове шлюбне право України... С. 3.

¹⁸ Ковалев Б.Н. Коллаборационизм в России: типы и формы. Великий Новгород: НовГУ имени Ярослава Мудрого, 2009. С. 352.

Шлюб реєструвався не пізніше, ніж за 2-3 тижні після подання молодятами заяви до РАЦСу й оголошення про одруження до місцевої газети, яке друкувалося на останніх шпальтах часописів поряд з іншими повідомлення від громадян. У ньому подавалася інформація про молодих (дата народження, місце роботи, проживання). Якщо за цей термін не надходило інформації, яка б суперечила тій, що подали про себе молоді, призначався день одруження.

Ось кілька таких оголошень, надрукованих у газеті «Бобринецький голос» за 1942 рік: «Бажають одружитися Степанов Іван Остапович, народження 1891 мешканець ст. Чистяково, Сталінської області та Скубко Федора Василівна, народження 1892 р., мешканка м. Бобринця, вул. Дмитрівська, № 27. Колісник Олександр Михеєвич, народження 1921 р., мешканець м. Бобринця, вул. Одеська, № 21 та Тригуб Наталія Василівна, народження 1922 р., мешканка с. Родзянцено, Бобринецького району. Хто має якісь претензії, просимо повідомити Бобринецький ЗАГС до 24 листопада 1942 року»¹⁹.

У сільській місцевості цей процес відбувався дещо по-іншому. Молодята повідомляли старосту села про намір створити сім'ю, а з отриманням дозволу йшли до сільської управи та писали заяву на ім'я голови. Потім голова сільської управи розписував молодят і робив запис у відповідних облікових книгах.

Шлюбів серед місцевого населення у той час траплялося доволі багато, але все ж значно менше, ніж у довоєнний період. Так, згідно зі звітами київського СД у столиці за березень 1942 р., офіційно зареєстрували 79 одружень, а в травні – 477²⁰. За рік окупації на території Житомирського району взяли шлюб 440 молодих пар²¹. За аналогічний період у Житомирі одружилися 273 пари²², а у Вінниці, за два роки окупації – 749 пар²³, у Генічеському районі Херсонської області за 1942 р. – 348 пар²⁴. У Харкові за 1942 р. зареєстрували 907 шлюбів²⁵, в Одесі від початку окупації до вересня 1943 р. – 557²⁶.

На думку А. Скоробагатова, динаміка збільшення кількості зареєстрованих шлюбів до певної міри відбивала матеріальний і моральний стан населення, яке прилаштовувалося до нових реалій повсякденності та налагоджувало особисте життя, адже становище на фронтах війни стверджувало в думці, що «нова влада» тут надовго²⁷.

З перших днів окупації будь-які розлучення заборонялися. Дозвіл можна було отримати лише в особливих випадках і після ретельної перевірки представниками місцевих органів влади. За невиконання цього наказу встановлювалися штрафні санкції. Але, як зазначає О. Гончаренко, вже незабаром військовою адміністрацією були надані дозволи на проведення розлучень. Пари, які бажали припинити спільне життя, зверталися до органів місцевого

¹⁹ Бажають одружитися. *Бобринецький голос*. 1942. № 3, 17 жовтня. С. 4.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 476. Арк. 666, 793.

²¹ *Стельникович С.В.* Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації... С. 280.

²² *Стецюк П.* Робота статистичного бюро. *Голос Волині*. 1942. № 54-55, 9 липня. С. 6.

²³ Вінниця сьогодні. *Вінницькі вісті*. 1943. № 62, 22 липня. С. 5.

²⁴ *Обухов В.* Каждый день – брачный союз, что ни день – четыре рождения. *Азовский вестник*. 1943. № 13, 14 февраля. С. 2.

²⁵ *Скоробагатов А.В.* Харків у часи німецької окупації... С. 304.

²⁶ Работа Дирекции актов гражданского состояния гор. Одессы. *Одесская газета*. 1943. № 226, 30 сентября. С. 3.

²⁷ *Скоробагатов А.В.* Харків у часи німецької окупації... С. 305.

управління з письмовими заявами, що розглядалися упродовж 10 днів. У випадку, коли хтось з подружжя не був місцевим мешканцем, його зобов'язували подати відповідне оголошення у місцевій пресі. Заявник сплачував 150 крб. мита, у разі другого розлучення – 250, і третього – 1 000 карбованців. Законодавством передбачалося, що неповнолітні діти залишалися на утриманні того, хто подавав заяву про розлучення²⁸.

Взагалі шлюб можна було розірвати лише у судовому порядку. Питання розлучення перебували у компетенції суддів-шліхтерів. Але в судовому порядку інколи розглядалися і справи, які стосувалися дозволу на одруження. Зазвичай у тих випадках, коли одружувалася особа, яка за законодавством шлюбного віку ще не досягнула, а рідних, які могли б дати на це дозвіл, – не було або вони перебували на роботах у Німеччині²⁹. Причини, які могли призвести до цього, чітко прописувалися у другому розділі постанови від 11 травня 1942 р. про порядок розлучення. «Розлука може мати місце лише в точно передбачених законом випадках. До них належать: 1) незнання одним з одружених при вступі в шлюб таких поважних обставин щодо його дружини, які стояли б на перешкоді до вступу у шлюб; 2) обман, що призвів до тих же наслідків, 3) примусовий вступ у шлюб внаслідок погроз; 4) порушення чоловіком чи жінкою шлюбного життя; 5) невиліковна хвороба одного з одружених, яка робить його нездатним до шлюбного життя; 6) психічна хвороба, яка досягла такого стану, що виключає спільне життя; 7) огидна або загрозлива хвороба, що не дає надії на вилікування в якийсь точно встановлений строк; 8) безвісна відсутність чоловіка чи жінки протягом повних трьох років. При розлученні жінка може ставити питання про виплату їй чоловіком постійного утримання, але цю вимогу розглядає й розв'язує суд»³⁰.

Після розлучення поставало питання про виплату аліментів батьками. Судді доволі часто розглядали відповідні справи після позовних заяв жінок. Загалом батько після розлучення мав виплачувати 25% заробітної плати на одну дитину, а 30% на двох. Аліменти міг платити навіть чоловік, який ніколи не був у шлюбі з жінкою, але за умови, що було доведено факт його батьківства стосовно дитини, яку ростила позивачка³¹. У «Трансністрії» батькам при розлученні надавалося право самостійно домовитися про суму виплати аліментів. Коли ж вони не домовлялися, вступало в силу законодавство, де було чітко прописано: батьки мали віддавати на одну дитину одну четверту частину зарплати щомісячно, одну третю на дві дитини та половину зарплатні на трьох і більше дітей³². Ухилення від сплати аліментів могло тягнути за собою кримінальну відповідальність. В окупаційній пресі часто друкувалися прізвища батьків, які не платили матерям необхідні кошти на утримання дітей³³.

Цікаво, що чоловік, який залишив дружину та співмешкав з іншою якийсь час, а потім подавав заяву на розлучення чи одружитися на коханці, ризикував

²⁸ Гончаренко О.М. Повсякденне життя українського населення... С. 152.

²⁹ Іваненко А.О. Особливості здійснення цивільного процесу в Райхскомісаріаті «Україна»... С. 24.

³⁰ О. Л. Нове шлюбне право України... С. 3

³¹ Іваненко А.О. Особливості здійснення цивільного процесу в Райхскомісаріаті «Україна»... С. 24.

³² Алексану Г. Циркуляр о правах и взаимных обязанностях супругов, родителей и детей. *Молва*. 1943. № 30, 9 января. С. 3.

³³ Недостойные отцы. *Одесса*. 1942. № 197, 10 декабря. С. 2.; Алименты. *Одесса*. 1943. № 216, 24 сентября. С. 2

отримати як адміністративне, так і кримінальне покарання за невиконання шлюбних обов'язків і зраду. Через таку нерозсудливість Бобринецький мировий суддя влітку 1943 р. засудив до 6 місяців в'язниці Миколу Гедуляна, мешканця с. Кетрисанівки. Чолов'яга залишив свою дружину Олександру Гарбу, з якою прожив після шлюбу лише 3 тижні і, не розірвавши його, кинувся в обійми до односельчанки Марії Піскунової. Кілька місяців спільного життя з Марією переконали Миколу, що він хоче прожити з нею все своє подальше життя. Наважившись на такий крок, закоханий пішов до суду писати заяву про розлучення з Олександрою, а суд несподівано присудив обом півроку в'язниці: йому за зраду, а коханці – за участь у зраді³⁴.

ШЛЮБНІ ПРАКТИКИ

Одруження в окупації могло бути стратегією ухиляння від різних приписів окупаційної адміністрації, або порятунком від смерті. Відповідних шлюбних практик у період окупації було вироблено декілька. Спробуємо їх виокремити в окремі блоки та проаналізувати. Найпоширенішим був вимушений шлюб з метою порятунку себе та інших людей. Такі союзи побутували поміж місцевих жінок і полонених червоноармійців та людьми, які підлягали вивезенню на роботи до Німеччини.

Від вересня 1941 р. нацисти дозволяли звільняти полонених українців, балтійців і білорусів. Це явище набуло масового характеру: достатньо було назватися українцем і тебе могли відпустити додому, якщо якась жінка заявляла, що військовий є її чоловіком, сином чи братом³⁵. Нідерландський дослідник К. Бергоф зазначає, що місцеві сільські жінки знайомилися на роботах у полі з чоловіками-червоноармійцями й одружувалися з ними, аби врятувати їх від полону³⁶.

Але з часом німці спробували навести лад у цьому і керівництво таборів почало вимагати довідки від міських і сільських управ. Зазвичай ті, хто бажав забрати червоноармійців, писали до сільської чи міської управи заяви у довільній формі з проханням видати довідку на звільнення полоненого. Там вказувалося прізвище, ім'я та по-батькові бранця, який потрапив до армії, приналежність до партії, сімейний стан і хто хоче його забрати. Вказану інформацію на військовослужбовця обов'язково засвідчували власними підписами кілька свідків. Після розгляду заяви місцеві органи видавали довідку на військовополоненого. Наприклад, у Славутській міській управі заяви та довідки були таких зразків (див. додатки А і Б).

На початку війни відповідні довідки дали можливість врятувати життя багатьом полоненим Червоної армії. Їх брали не лише справжні рідні, дружини чи односельчани, а й навіть чужі люди, які намагалися у такий спосіб допомогти солдатам, вказавши у заявах завідомо неправдиві відомості про них, попередньо домовившись із свідками та тими, кого бажали звільнити. Жінка приносила фіктивну довідку з міської чи сільської управи, де вказувалося, що вони подружжя. Довідки купували у цивільній адміністрації, де процвітала корупція.

Поширеною практикою став викуп жінкою чоловіка (у багатьох випадках ледь

³⁴ Зима Н. Суд, Бобринецький голос. 1943. 25 червня. С. 4.

³⁵ Бергоф К.К. Жнива розпачу... С. 114.

³⁶ Ibid. С. 112.

знайомого) за гроші чи горілку в охоронців чи конвоїрів. Для прикладу, В. Вишневський у свої спогадах «Босоніж – по війні» зауважував, що коли німці вели через село полонених, то дозволялося їх годувати, напувати та давати одяг, а когось і звільнити за пляшку самогону, якщо котрась із місцевих жінок називалася його «дружиною» чи «сестрою». У такий спосіб кілька молодих жінок виміняли собі чоловіків, з якими прожили всю окупацію разом³⁷. Звільнені чоловіки жили в обійстях чи квартирах жінок, а дехто намагався зареєструвати шлюб офіційно³⁸, аби уникнути проблем із місцевою окупаційною владою. Траплялося, що між ними виникали почуття, які призводили до створення справжньої, а не тимчасової сім'ї.

На перших етапах вивезення українського населення до Німеччини на роботи свідоцтво про одруження рятувало від цього, бо окупанти забирали лише самотніх людей, тому почастишали випадки реєстрації шлюбів³⁹. Тут варто зазначити, що багато пар, які зустрічалися на той час і мріяли створити сім'ю після завершення війни, зробили це, не відкладаючи справу на майбутнє. Дехто одружився без кохання під тиском обставин. Одну з таких історій у 2008 р. розповіла жителька села Студенок, що на Сумщині, Валентина Воловик (1932 року народження): «У нас при німцях виходили заміж за поліцаїв. Гнали в Німеччину пішки до самого Глухова, а там поліцаї до цих дівчат підходили і брали їх заміж. Одна так і вийшла за поліцає і таким чином врятувалася від поїздки до Німеччини»⁴⁰. Сестра Валентини, Тетяна, так описала ситуацію: «Заміж вийшла 1942 року, може й не пішла б, так в Німеччину забрали б. Весілля проводили з поспіхом. Все скоріше, скоріше, а то прийдуть німці і заберуть молодого і молоду. При радянській владі знову не розписувалися»⁴¹.

Вказану тенденцію до певної міри підтверджує статистика одружень в окупованому Києві. Якщо від початку окупації міста – від 19 вересня 1941 р. до грудня 1941 р. – не зареєстрували жодного одруження, то на початку 1942 р. їхня кількість стрімко зростає. Так, у січні одружилося 74 пари, у лютому – 180, травні – 417⁴².

Заборона німців забирати до Німеччини жінок, які мали дітей до 12 років, призвела до збільшення народжуваності на окупованих територіях. У квітні 1943 р. начальник поліції безпеки та СД у Києві скаржився, що жінки намагаються уникати поїздки до Німеччини та навмисно вагітніють⁴³. Так, у Вінниці від січня до липня 1943 р. народилося 1 920 дітей⁴⁴. Взагалі питання демографії періоду окупації України ще чекають на своїх дослідників.

Інколи не лише одруження могло врятувати від робіт у Німеччині, а й інтимні чи романтичні стосунки з німецькими військовими. Так, зі слів посадовця Новоград-Волинського відділу праці, офіцери Вермахту охороняли своїх

³⁷ Вишневський В.Й. Босоніж – по війні. Харків: Курсор, 2006. С. 52-53.

³⁸ Стельникович С.В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації...С. 192.

³⁹ Беркгоф К.К. Жнива розпачу... С. 273

⁴⁰ Інтерв'ю з Воловик Валентиною. *Особистий архів В. Гінди*. Аудіозапис зроблено 4 липня 2008 р.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років»; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. Київ, 2012. С. 150, 296.

⁴³ ЦДАВО України. Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 376. Арк. 79.

⁴⁴ Вінниця сьогодні. *Вінницькі вісті*. 1942. № 62, 22 липня. С. 5.

українських жінок від вивезення до Райху⁴⁵. Після вигнання німецьких військ з Луганська в одному з радянських документів зазначалося: «Встановлено велику кількість жінок і дівчат, які жили з німцями та італійцями. Свої дії пояснюють різними причинами. З більшості пояснень зрозуміло, що на цю справу пішли, аби не поїхати до Німеччини, влаштуватися на роботу та отримати шматок хліба»⁴⁶.

Тимчасове співмешкання було поширеним явищем на той час. Створювалися такі союзи під тиском важкої окупаційної повсякденності, а інколи з фізіологічних потреб. Співмешкали самотні жінки переважно з поліцаями, представниками німецької адміністрації, офіцерами Вермахту, комерсантами та спекулянтами. Ці категорії чоловіків володіли, або мали доступ до життєво необхідних ресурсів і влади, що значно збільшувало шанси на виживання й убезпечувало від голоду. Співмешкання також активно практикувалося з військовополоненими⁴⁷. Після війни такі пари здебільшого розпадалися.

Чоловіки і жінки на окупованих територіях України активно використовували практику вимушених шлюбів за розрахунком, але не з метою покращення соціального статусу чи отримання матеріальних благ, а вижити. До неї активно вдавалися чоловіки-червоноармійці, які звільнилися з полону або вийшли з оточення та жили у чужих для себе населених пунктах без документів, житла тощо. У таких шлюбах чоловік і жінка активно використовували одне одного у власних цілях. Військовий без особливих проблем міг легалізуватися на новому місці, отримати документи, житло й уникнути зайвих непорозумінь із «ною владою». Жінка отримувала захисника оселі та помічника у господарстві.

Часто траплялися випадки, що жінки навіть розлучалися зі своїми законними чоловіками, які не могли врятувати їх від злиденного існування та голоду, й одружувалися або співмешкали з іншими. У партизанське з'єднання О. Федорова прийшов колишній поліцай зі зброєю. Партизани частенько пропонували поліцаям переходити на їхній бік, прихопивши з собою зброю, щоб кров'ю спокутувати свою провину перед батьківщиною. До «народних месників» він перейшов після того, як його залишила дружина та почала «романсувати» з австрійцем, погрожуючи чоловіку, що відправить його до Німеччини остарбайтером. Не витримавши таких принижень, він убив свого суперника, намагався вбити і дружину, але не влучив і подався до лісу⁴⁸.

Єврейський поет Яків Гальперін дуже кохав свою дружину, хоча друзі постійно повідомляли йому, що вона зраджує йому з угорським офіцером і для нього це може завершитися трагічно. Я. Гальперін не звертав уваги на перестороги товаришів, за що поплатився. Дружина видала поета німецьким спецслужбам і його розстріляли у Бабиному Яру⁴⁹.

Між іншим, чоловіки також намагалися у скрутні часи знайти собі вигідну партію – заможну вдову чи жінку. «Олексій Іванович, наш сусід-художник, від нас пішов, його, голодного й обшарпаного підбрала якась вдова, яка торгувала на базарі і жила непогано. Через пару місяців Олексій Іванович зайшов до нас

⁴⁵ Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні... С. 140.

⁴⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 185. Арк. 38.

⁴⁷ Гончаренко О.М. Інститут шлюбу в системі сімейного законодавства... С. 185.

⁴⁸ Федоров О.Ф. Підпільний обком діє. Київ: Політвидав України, 1981. С. 460.

⁴⁹ Федик І. Євреї і УПА: факти, що заперечують пропаганду. *Українське слово*. 2010. № 18, 5-11 травня. С. 2.

провідати, як ми живемо, і ми не впізнали його, такий він був відгодований і гарно одягнений», – згадувала киянка Валерія Комендантова⁵⁰.

Деякі представники сильної статі, маючи адміністративний ресурс, практикували шлюб під тиском або шантажем. Користуючись владою або інформацією про дівчину чи її рідних, яка могла зашкодити їм (ставлення до партії, комсомольців, партизанів, підпільників тощо), вони змушували вийти за них заміж, якщо почуття не були обопільними. У випадках відмови застосовувалися різні погрози, як-то: відправлення до Німеччини на роботи, ув'язнення або розстріл рідних через приналежність до більшовицької партії чи підпілля тощо. Наприклад, у селі Шевченкове Сумської області місцевий хлопець-поліцай домагався у Марії Борик згоди на одруження, та коли отримав відмову, почав погрожувати. «Говорить мені, – розповідала жінка. – Не підеш за мене, в Німеччину відправляю»⁵¹. У містечку Ічня на Чернігівщині заступник бургомістра шантажем примусив йти до нього на роботу секретаркою вродливу дівчину, яку кохав (погрожував їй арештом, оскільки її батько був комуністом і займав до війни партійну посаду). Спроби схилити її до одруження не увінчалися успіхом – дівчина не витримала і втекла до партизанів. Закоханого колаборанта згодом убили партизани⁵².

Не варто стверджувати, що всі шлюби, які реєструвалися у період окупації, люди брали лише під тиском вище вказаних обставин. Звичайно, поширеними були й ті, які укладалися на основі романтичних стосунків зі своєї волі та з метою створити сім'ю.

Відповідні шлюбні практики періоду німецької окупації не є абсолютно усталеними, їх може бути набагато більше. Нами визначені лише найбільш поширені та згадані учасниками тих подій випадки.

ТРАГІЧНІ НАСЛІДКИ НЕРОЗДІЛЕНОГО КОХАННЯ

Доволі поширеним явищем під час окупації стали так звані «любовні трикутники», які мали місце в усі часи, коли йшлося про кохання. Єдина їхня відмінність в окупації, на нашу думку, полягала у тому, що багато з них в умовах війни завершувалися смертельними фіналами. Це пояснюється, у першу чергу, тим, що чимало людей отримували в руки зброю чи необмежену владу і не боялися кримінального покарання за свої не завжди моральні вчинки, особливо якщо жертва належала до ворожого табору.

В окупацію таких трагічних історій було вдосталь. Ось лише кілька подібних прикладів з уст очевидців. Мешканка села Сопич, що на Сумщині, Уляна Рябцева (1919 р.н.) згадувала у 2008 р. як напередодні війни у селі за однією дівчиною упали одразу два хлопці, а вона не могла ніяк визначитися, з ким із них залишитися. З початком війни один із парубків пішов у партизани, а інший лишився в Сопичі та пішов служити у поліцію. Той, який був у партизанах, довгий час не приходив до села, і дівчина вийшла заміж за поліцай. Коли він дізнався, що кохана обрала суперника, пробрався до села, викликав суперника на околицю та застрелив. Те саме вчинив і з дівчиною, яка пішла шукати чоловіка. Пані Уляна жила на околиці села і була свідком цієї страшної сцени: «Ми у вікно дивимось, він підійшов до неї, вона на коліна стала, він їй у серце вистрілив і вона впала»⁵³.

⁵⁰ «...То була неволя»: Спогади та листи остарбайтерів. Київ: Інститут історії України, 2006. С. 168.

⁵¹ Інтерв'ю з Борик Марією. *Особистий архів В. Гінди*. Аудіозапис зроблено 3 липня 2008 р.

⁵² Федоров О.Ф. Підпільний обком діє... С. 160-161.

⁵³ Інтерв'ю з Рябцевою Уляною. *Особистий архів В. Гінди*. Аудіозапис зроблено 4 липня 2008 р.

Майже ідентичну історію, але з іншими героями, нещодавно повідав учитель школи с. Деревок Любашівського району Волині Микола Терещук. Під час війни в селі жила вельми красива дівчина Степанида Ниципорик, до якої залицялися багато хлопців, але вона вподобала собі односельця Сидора Климчука. Всі хлопці змирилися з вибором Степаниди, окрім Силантія Пархомчука з сусіднього села. Хлопець зацаїв образу на дівчину, яка винесла його сватам гарбуза. Коли на Волині формувалася УПА, Степанида з коханим подалися до її лав, де він став ройовим, а вона – зв'язковою. Дізнавшись про такий крок коханої, пішов воювати і Силантій, але до радянських партизанів з'єднання Олексія Федорова. У партизанах він мріяв про помсту своєму супернику та дівчині. І така нагода випала влітку 1944 р. Степанида захворіла на тиф і повстанці відправили її підлікуватися до своїх прихильників у м. Камені-Каширському. Якось до господаря зайшов односельчанин дівчини та, впізнавши її, доніс про неї радянським партизанам. Федорівці одразу захопили зв'язкову. Знесилена хворобою повстанку «червоні» партизани закатували у міській школі. Сильно побивши свою жертву, вони живій відрізали вуха та груди, а тоді обгорнули рушниками та підпалили. Степанида померла у страшних муках. За всім цим спостерігав «ображений» нею Силантій⁵⁴.

Життя ката не склалося. Він пережив війну, але потім загинув за загадкових обставин. Сидір Климчук, дізнавшись про смерть Степаниди, важко переживав свою втрату. А згодом теж загинув у бою⁵⁵.

Дещо інший сюжет трагічної історії кохання та подружньої зради розповіла Ольга Верес, жителька села Нова Рутвенка (Житомирська область): «У однієї жінки був чоловік до війни головою колгоспу, Юліус його звали. Коли прийшли німці, його поставили старостою, він кинув тоді свою дружину і пішов до Галі Волох. Вона дуже красива була і мала трьох дітей. А в його жінки, яку кинув, брат був у партизанах, вона йому все розповіла і він з товаришами прийшли до неї вночі, щоб убити. Галя на печі з дітьми лежала, вони взяли її, вивели у двір поговорили і відпустили, а потім пішли, напивися і знову повернулися. Вона зрозуміла, що вб'ють. Вивели у двір і вбили, дітей не зачепили і батьків її теж, хату не спалили»⁵⁶.

Іноді закохані чоловіки втрачали пильність і платили за це життям. Так сталося з поліцаєм із села Землянка на Сумщині. Він постійно приїздив увечері до своєї дівчини, яка жила неподалік лісу. Партизани дізналися про це, вистежили його та вбили біля її хати⁵⁷. Були випадки, коли врода дівчини рятувала її, або десятки людських життів. Наприклад, у липні 1942 року на Київщині конвоїри 116-го поліцейного батальйону розпустили колону примусових робітників просто тому, що одному з вояків сподобалася дівчина із затриманих, яка попросила за своїх⁵⁸. Жителька Кіровоградщини С. Балабанова після війни розповідала, що її вродливу доньку німці не забрали на розстріл, бо німець, який

⁵⁴ Кравчук Н. Страшна помста за нерозділену любов. *Високий замок*. 2017. 14 жовтня. URL: <https://wz.lviv.ua/far-and-near/208516-strashna-pomsta-za-nerozdilenu-liubov>

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Інтерв'ю з Верес Ольгою. *Особистий архів В. Гінди*. Аудіозапис зроблено 11 серпня 2008 р.

⁵⁷ Інтерв'ю з Чугуном Іваном. *Особистий архів В. Гінди*. Аудіозапис зроблено 3 липня 2008 р.

⁵⁸ Гінда В.В., Дерейко І.І. Корупція в райхскомісаріаті «Україна»: маловивчена сторінка окупаційної дійсності. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лусенко*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 14. С. 184.

відбирав людей, раптом сказав: «Маруся красивий, живи Маруся з маткою»⁵⁹. Того дня у селі нацисти стратили 132 людини.

Традиція святкування одруження із запрошенням знайомих і родичів в період окупації не зазнала змін: лише зменшилося коло запрошених і наїдків, які подавали на столи гостям. У місті святкування проводилося у значно вужчому колі рідних, або друзів на квартирі у когось із молодят. На селі гуляння влаштовували вдома, отримавши дозвіл у старости. Ось кілька прикладів святкування весіль на селі у той час. Жителька села Іванків, що на Житомирщині, Олександра Вигівська заміж вийшла 1943 року. Згадуючи ті часи, вона зауважила: «Пам'ятаю, одягала вінок зі стрічками на голову, чіпляла квітку на груди і так ходила запрошувати. Запрошували в основному тільки родичів і добрих знайомих... На весіллі грала гармошка, всі танцювали, співали українські пісні "Ой у полі криниченька", "Ой у лузі калина", "Вітер з поля, хвиля з моря". Весілля тривало два дні. На столах були такі страви: печеня, м'ясо смажене, вінегрет, салат із капусти, холодець, варена картопля. Чоловік приніс бутель горілки. Молодим дарували подарунки, хто що міг: полотно, давали окупаційні карбованці»⁶⁰.

Бувало, приїздили на весілля німецькі солдати чи комендант. Мешканець села Куценці Гайсинського району Вінницької області Петро Швець пам'ятає, як 1942 р. на сільське весілля завітали кілька німецьких солдатів. Повеселившись певний час із людьми, вони помітили, що на столах не вистачало продуктів харчування, кудись поїхали і через певний час привезли господарям зарізану свиню у подарунок. Під кінець свята разом із запрошеними співали пісень і грали на губній гармошці⁶¹. Анастасія Сологор із с. Никифорівці Немирівського району Вінницької області згадувала, що на весіллях в їхньому населеному пункті німці теж були частими гостями. Приносили на гуляння навіть німецький коньяк, що для селян було дивиною. Вели себе чемно та веселилися за українськими звичаями⁶².

Висновки

На основі проаналізованого матеріалу можна констатувати, що в період німецької окупації України «нова влада» адаптувала шлюбне законодавство під нацистське. У ньому чітко прописувалися категорії людей, які мали право брати шлюб, і яким це заборонялося робити, в яких випадках шлюб вважався недійсним, як регламентувалися сімейні обов'язки у шлюбі та після розлучення. Нове законодавство забороняло одружуватися німецьким, румунським солдатам, чиновникам і фольксдойче на місцевих мешканцях. Представники Райху могли брати шлюб лише з фольксдойче і з дозволу німецької влади. Поза шлюбним законодавством залишилися євреї внаслідок своєї національної приналежності. Їхні шлюби з представниками інших національностей вважалися недійсними.

Можемо твердити, що у період окупації шлюб для місцевого населення мав не лише сакральне значення – як об'єднання двох людей у сім'ю з метою продовження роду, а й був однією з численних стратегій виживання, до яких

⁵⁹ ЦДАВО України. Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 374. Арк. 23.

⁶⁰ Спогади Олександри Вигівської. *Особистий архів В. Гінди*. Рукопис. Запис зроблено 3 січня 2001 р.

⁶¹ Спогади Петра Швеця. *Особистий архів В. Гінди*. Рукопис. Запис зроблено 10 січня 2001 р.

⁶² Спогади Анастасії Сологор. *Особистий архів В. Гінди*. Рукопис. Запис зроблено 21 листопада 2002 р.

вдавалися заради того, аби врятувати своє чи чийсь життя. Як засвідчують спогади та документальні джерела, серед тогочасного населення превалювало кілька ситуативних шлюбних практик, продиктованих окупаційною дійсністю. До таких відносяться: вимушений шлюб з метою порятунку не лише себе, а інколи навіть чужих людей; шлюб з метою вижити та врятувати від смерті рідних і дітей; шлюб під тиском або шантажем людей, які мали владний ресурс, зазвичай він використовувався чоловіками (поліцаями, представниками окупаційної адміністрації); шлюб на основі романтичних стосунків; тимчасовий шлюб (співмешкання) на період окупації.

Нерозділені романтичні почуття між людьми в період окупації часто на основі ревнощів та образ призводили до трагічних наслідків для одного із учасників та уникнення кримінального покарання для іншого. Воєнне повсякдення, зброя та відчуття безкарності через належність суперника чи жінки до протиборчого табору ставали провокуючими факторами таких вчинків ображених закоханих.

Додаток А

«До Славутської міської управи
мешканки м. Славута
Жмурової Параски Андреевої
18 листопада 1941 р.

По маючимся відомостям в м. Холмі в таборах знаходиться в полоні мій муж Жмуров Свирид Захарович, котрий мешкає в м. Славута з 1929 року, з якого часу до 1939 року працював на фаянсовому заводі, а з 1/1-1939 року по день мобілізації до Червоної армії працював на пекарні. Мій муж народження 1911 р. За весь час свого життя в комсомолі та комуністичній партії не перебував, що свідчать нижче зазначені мешканці м. Славуті своїми особистими підписами. [Жмурова] [Підписи громадян з вказівкою адреси]

Життя в окупації. Славута і Славутчина в 1941-1943 рр. Збірник документів / упорядкування, передмова та коментарі В.Г. Берковського. Київ-Хмельницький: Поліграфіст-2, 2014. С. 110.

Додаток Б

«Довідка на військовополоненого Жмурова С.З.
18 листопада 1941 р.

Видана ця мешканці м. Славуті Жмуровій Парасці Андріївній в тому, що чоловік її Жмуров Свирид Захарович, який зараз знаходиться в полоні, народження 1911 року. До червоного війська мобілізований в часі війни. До мобілізації був мешканцем м. Славуті і працював на хлібзаводі. Видана для пред'явлення Німецько-Військовій Владі.

Староста Районової Управи /Гончаренко/
Секретар [підпис] /Красномовець/».

Життя в окупації. Славута і Славутчина в 1941-1943 рр. Збірник документів / упорядкування, передмова та коментарі В.Г. Берковського. Київ-Хмельницький: Поліграфіст-2, 2014. С. 110.

REFERENCES

- Aleksyanu, G.** (1943, 9 yanvarya). Circular on the rights and mutual obligations of spouses, parents and children. *Molva*, 30, 3 [in Russian].
- Berkhof, K.K.** (2011). *Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Berkovskiy, V.H. (Comp.)**. (2014). *Life under occupation. Slavuta and Slavuta Region in 1941-1943. Collection of documents*. Kyiv-Khmelnyskiy: Poligrafist-2 [in Ukrainian].
- Fedyk, I.** (2010, 5-11 travnia). Jews and the UPA: facts that refute propaganda. *Ukrainske slovo*, 18, 2 [in Ukrainian].
- Fedorov, O.V.** (1981). *The Underground Regional Committee is Active*. Kyiv: Polityvydav Ukrainy [in Ukrainian].
- Hinda, V.V. & Dereiko, I.I.** (2011). Corruption in the Reichskommissariat «Ukraine»: an understudied page of the occupation reality. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 14, 175-186 [in Ukrainian].
- Honcharenko, O.M.** (2009). The institution of marriage in the system of family legislation of the occupation administration of the Reich Commissariat «Ukraine»: an analysis of the legal framework (1941-1944). *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii*, 22, 181-187 [in Ukrainian].
- Honcharenko, O.M.** (2010). Everyday life of the Ukrainian population through the prism of judicial documents of the bodies of the civil administration of the Reich Commissariat of Ukraine (1941-1944). Proceedings of the Conference: *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka* (pp. 151-153). Pereiaslav-Khmelnyskiy [in Ukrainian].
- Honcharenko, O.M.** (2011). *Functioning of the occupation administration of the Reichskommissariat 'Ukraine': managerial, administrative, organizational and legal aspects (1941-1944)*. Kyiv: NPU named after M.P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Honcharenko, O.M., Lysenko, O.E. & Pershyna, T.S.** (2010). Management system of the occupied territories of Ukraine. In *Ukraine in the Second World War: A View from the 21st Century: Historical Essays*. Book 1. Kyiv: NVP Vydavnytstvo «Naukova dumka», NAN Ukrainy, 321-368 [in Ukrainian].
- Ivanenko, A.O.** (2019). Peculiarities of conducting civil proceedings in the Reichskommissariat «Ukraine»: analysis of court practice (1941-1944). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Istoriia*, 2 (41), 20-32. DOI: 10.24144/2523-4498.2(41).2019.183309 [in Ukrainian].
- Ivanenko, A.O.** (2020, sichen). Normative and legal regulation of civil legal relations of the local population in the Reichskommissariat «Ukraine»: analysis of the legislative framework (1941-1944). *Molodyi vchenyi*, 1 (77), 152-157. DOI: 10.32839/2304-5809/2020-1-77-33 [in Ukrainian].
- Kolisnyk, N.I.** (2014). Changing the huge status of an individual in the practice of work of the local ship installations on the territory of the Reichskommissariat 'Ukraine' (1941-1944). *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Istoriia*, 2 (3), 61-65 [in Ukrainian].
- Kovalev, B.N.** (2009). *Collaborationism in Russia: types and forms*. Velikiy Novgorod: NovGU imeni Yaroslava Mudrogo [in Russian].
- Kravchuk, N.** (2017, 14 zhovtnia). Terrible revenge for unrequited love. *Vysoky zamok*. Retrieved from <https://wz.lviv.ua/far-and-near/208516-strashna-pomsta-za-nerozdilenu-liubov> [in Ukrainian].
- Kunyskiy, M.P.** (2014). *Socio-legal status of the local population of the Reichskommissariat 'Ukraine' (1941-1944)*. Kyiv: PP «NVTs «Profi» [in Ukrainian].
- Lauer, V.** (2010). *The Creation of the Nazi Empire and the Holocaust in Ukraine*. Kyiv: Zovnishtorhvydav Ukrainy; Ukrainskyi tsentr vyvchennia istorii Holokostu [in Ukrainian].
- Legasova, L.V. et al. (Eds.)**. (2012). *Kyiv through the eyes of the enemy: research, documents, testimonies*. Kyiv [in Ukrainian].
- Obukhov, V.** (1943, 14 fevralya). Every day is a marriage, every day there are four births. *Azovskiy vestnik*, 13, 2 [in Ukrainian].
- O., L.** (1942, 5 lypnia). The new marriage law of Ukraine. *Nove ukrainske slovo*, 153, 3 [in Ukrainian].
- Skorobahatov, A.V.** (2006). *Kharkiv during the German occupation (1941-1943)*. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
- Smolii, V.A. (Ed.), Pastushenko, T.V. & Shevchenko, M.Yu. (Comps.)**. (2006). *“...It Was Slavery”. The Memoirs and Letters of Ostarbeiters*. Kyiv: Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].
- Stelnykovich, S.V.** (2015). *Zhytomyr-Vinnitsia region under Nazi occupation (1941-1944)*. Zhytomyr: Vyd. O.O. Yevenok [in Ukrainian].
- Stetsiuk, P.** (1942, 9 lypnia). The work of the statistical bureau. *Holos Volyni*, 54-55, 6 [in Ukrainian].
- Thompson, P.** (1998). The Voice of the Past: Oral History. In **Perks, R. & Tomson, A. (Eds.)**. *The Oral History Reader*. London-New York: Routledge [in Ukrainian].

Vyshnevskiy, V.I. (2006). *Barefoot – after the War*. Kharkiv: Kursor [in Ukrainian].

Zyma, N. (1943, 25 chervnia). Court. *Bobrynetskyi holos*, 4 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 19.04.2024

Схвалено до друку / Accepted: 19.08.2024